

Jadranka Čačić-Kumpes (ur.)

Kultura, etničnost, identitet

Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 1999, 318 str.

Etnička i/ili nacionalna problematika dominirala je na prostoru bivše jugoslavenske države kako u političkoj sferi tako i u intelektualnim krugovima u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. Stoga je bilo za očekivati da istraživači društveno-humanističke provenijencije daju svoj doprinos u daljnjem spoznavanju navedenih fenomena. I knjiga *Kultura, etničnost, identitet* koju je priredila Jadranka Čačić-Kumpes rječito svjedoči o nastojanju autora iz različitih područja da unesu neke nove momente u spoznaji tako složenih entiteta i pridoesu njihovu boljem razumijevanju. Radovi u knjizi rezultat su interdisciplinarnog pristupa tim problemima i to ponajprije sa stajališta sociologije, potom etnologije, lingvistike, povijesti umjetnosti, kulturne geografije i filozofije. Knjiga se sastoji od »Uvoda« i četiri tematske cjeline: *Plutajući mozaik na obzoru: naznake o pojmovima*; *Kultura, etničnost, razvoj: izazovi rekonstrukcije identiteta*; *Kultura, mit i etničnost*; *Razmeđa etničnosti, kulture i identiteta*. Na kraju se nalaze bilješke o autorima, sažetak na engleskome i francuskom jeziku te imensko i predmetno kazalo.

Već u »Uvodu« *Jadranka Čačić-Kumpes* uočava važno obilježje kulture, etničnosti i identiteta – stalnu mijenu. Društvene znanosti stoga moraju svaku raspravu o njima »smjestiti unutar specifičnih povijesnih promjena i događaja koji na njih utiskuju svoje tragove«.

U okviru cjeline *Plutajući mozaik na obzoru: naznake o pojmovima*, u prvom radu *Srđan Vrcan* propituje termine i uočava velik porast upotrebe pojma etnija, što dovodi do toga da neki znanstvenici govore o etničkoj paradigmi kao novoj znanstvenoj paradigmi. Čini nam se važnim autorovo upozorenje da

se o etničkome govori prilično nehajno a pojam se upotrebljava nekritički, često i gdje mu nije mjesto. Prema našem mišljenju, tipičan slučaj je govor zapadnih analitičara o ratovima na prostoru ex-Jugoslavije kao etničkim sukobima. Takav diskurs mnogo više skriva nego što otkriva, pokazujući koliko socijalni i socijalizacijski okviri ograničavaju spoznaju u tom području.

Nikola Skledar smatra da veća ukupna razvijenost zajednice ima kao posljedicu smanjenu potrebu za iracionalnim i mitomanskim simbolima. No je li to baš tako? Nisu li i u recentnom vremenu neki novi mitovi (novac, fetiš robe, fetiš napretka) zamaglili pogled na društvo/zajednicu ili, kako to na drugom mjestu ističe Vjeran Katunarić, nismo li došli dotle da se, razvijajući megastroj (globalno društvo), sve više pitamo zašto su nam uopće potrebni drugi ljudi!?

Esad Ćimić ukazuje na različito poimanje nacije kod nekih povjesničara i većine sociologa. Povjesničari (barem dio njih) naciju tretiraju kao homogen entitet, a sociolozi polaze od nacije kao povijesno diferenciranog fenomena. Ćimić ističe da »naciji možemo govoriti tada kada određenu društvenu grupu sačinjavaju ljudi istog ili sličnog etničkog podrijetla koje zbližava i ujedinjava borba za zajedničke gospodarske, političke i kulturne interese i ciljeve«. Autor razlikuje nacionalno i nacionalističko, no uvijek ostaje pitanje gdje je granica između tih dvaju fenomena i što to konkretno znači u pojedinim situacijama?

Josip Kumpes uočava da je teško predložiti opću teoriju odnosa između etničnosti i religije, s obzirom na veliku posebnost pojedinih primjera. Primijećeno je da politika želi upotrijebiti religiju da bi se lakše legitimirala u puku (hrvatski slučaj devedesetih, primjerice). U postsocijalističkim društvima religijsko i etničko/nacionalno su poslužili traženju i kreiranju »novih« identiteta u idejno rastrojenoj stvarnosti. No, kako u društvu postoje višestruki nacionalni i religijski identiteti, tako onda manjinski najčešće postaju objektom predrasuda, pa i diskriminacije.

Laura Šakaja pronalazi veze između kulture, kulturnog pejzaža i etničnosti s gledišta kulturne geografije. Ističe se da je uočena promjena kulturnogeografske paradigme, a time se žarište kulturne geografije premjestilo s razlikovanja »kulturnih svjetova« na multikulturalnost prostora. Ili, kako to objašnjava autorica: »*Drugi* nije više u nekome drugom prostoru, on djeluje među nama i dijeli s nama prostor našega grada. Granica između nas i *Drugoga* nije određena toliko regionalnom koliko grupnom pripadnošću«.

Sanjin Dragojević obrađuje multikulturalizam, interkulturalizam, transkulturalizam i plurikulturalizam (ili kulturni pluralizam) i dodaje da su to suprotstavljeni ali i nadopunjujući pojmovi. I dok se multikulturalizam veže uz osiguranje istih društvenih i kulturnih mogućnosti svim kulturama koje sačinjavaju neku zemlju, interkulturalizam nastaje zbog kritika vezanih uz statičku narav multikulturalnog pristupa. Definiranje interkulturalizma obuhvaća potencijalne dinamičke međudnose te uzajamni utjecaj različitih kultura unutar jedne zemlje. Transkulturalizam polazi od toga da kulturno stvaralaštvo transcendiraju svaku posebnu kulturu i prenosi vrijednosti koje imaju univerzalan karakter.

U drugoj tematskoj cjelini, *Kultura, etničnost, razvoj: izazovi rekonstrukcije identiteta*, u uvodnom radu *Vjerran Katunarić* ističe posebno naslijeđen obrazac ignoriranja znanosti, kulture i obrazovanja, koje se tretiraju kao svojevrsno »nužno zlo« (slično socijalističkoj paradigmi), uz muklu retoriku reakcije čiji referentni okvir postaje folklor i baština kao primaran i gotovo jedini izraz nacionalnog identiteta. Kultura se ne poima kao čimbenik razvoja, nego tek kao dobrodošao ukras (koji ne smije previše koštati) novoformiranoj (ne i novoj!) političkoj eliti.

Silva Mežnarić analizira »kulturu adaptacije« Hrvatske u Europu i ističe da ta prilagodba mora težiti ka općemu, globalnome, bez negacije posebnosti. Tome se ne može ništa načelno prigovoriti, iako su moguće (pa i poželjne) neke praktične dvojbe, uvijek prisutne u međudnosu »malih« i »velikih«: ka-

ko ostvariti njihovu stvarnu ravnopravnost i nije li to još jedna u nizu utopija!?

Ivo Paić problematizira odnos nacionalnoga i globalnoga na primjeru Hrvatske. Nacionalni san je ostvaren, država je ozbiljena, no Europa (njezin razvijeni dio) nalazi se u nekom drugom/drugačijem socijalnom ozračju. Kako je moguće razumijevanje? Prihvatanjem dominantnih vrijednosti zapadnih demokracija, ili kako to, manje eksplicitno, izriče autor: »Pretvaranje globalizacijskih očitovanja u našu korist ne oslanja se na snagu i legitimacijsku vrijednost predaje; u prošlost se otpušta shvaćanje vremena kao *prostora razvitka naroda u naciju* kojoj je država cilj«.

Hrvatsko školstvo u kontekstu rekonstrukcije hrvatskog identiteta problematizira *Jadranka Čačić-Kumpes* i uočava njegov potisnut i pritisnut nacionalni karakter do devedesete. No i tada, iako oslobođeno nehrvatske represije, obrazovanje ostaje u funkciji konzerviranja postojećega, opterećeno nekim novim/starim mitovima ili, kako autorica dobro zapaža, »jedni su mitovi zamijenili druge«. Potrebno je napustiti arhaizme (ne i vlastitu tradiciju) i uključiti se u informatičko društvo i interkulturalnu razmjenu s drugima.

Branislava Baranović analizira udžbenike povijesti u osnovnim i srednjim školama. Važnost povijesti za socijalizaciju mladog naraštaja i nije potrebno posebno isticati. Autorica uočava da je to uvijek rekonstrukcija prošlosti koja ne može izbjeći utjecaju trenutno vladajućega političkog ambijenta. Utoliko i hrvatsko školstvo, uz naglašenu mitologizaciju nekih povijesnih događaja, nema »sluha« za modernije teme poput mira, nacionalnih manjina, ljudskih prava i sl. Čini se da je potrebna rekonstrukcija udžbenika povijesti.

U sklopu tematske cjeline *Kultura, mit i etničnost*, u svom tekstu *Josip Županov* navodi da je najvažnija odrednica etničke dugovječnosti mit o izabranom narodu. Raspad Jugoslavije dobrim dijelom se može time objasniti. Iako nema etnonacionalne zajednice

imune na mitove, ipak je u bivšoj Jugoslaviji samo jedna (najbrojnija) nacija vidjela sebe kao »nebeski narod«, čiji mit seže do kosovskog boja i Vidovdana 1389. I baš je pomoću tog mita moguće objasniti drugu srpsku homogenizaciju, povodom napada NATO-a na srpske vojne ciljeve 1999. Ostaje pitanje jesu li srpski izbori i odlazak »vožda« početak razračunavanja Srba s vlastitim mitovima? Hrvati, srećom, prema autoru, nemaju mitove tolike mobilizatorske snage, što im omogućuje nešto lakše uključivanje u moderne civilizacijske trendove.

I *Dunja Rihtman-Augustin* navodi srpski mit kao najpogubniji za ove prostore, ali se zadržava i na hrvatskim mitovima. U središtu hrvatskoga mitskoga kompleksa jest svakako »hrvatski san«, koji se kreće u kontinuitetu od srednjovjekovnih kraljeva do suvremene hrvatske države. Narodna kultura i sjećanje na nju odigralo je i pozitivnu ulogu u nacionalnoj integraciji i obrani države ali, što je vrijeme više odmicalo, njezino se korištenje svelo na puku apologiju vlasti, što je postalo disfunkcionalno i za samu tu vlast. Uostalom, rezultati izbora od 3. siječnja 2000. dovoljan su argument za prethodnu tezu.

Ivo Žanić piše o jugoslavenskoj mentalnoj sukcesiji i prisutnim mitovima čija funkcija može biti obrambena i agresivna. Uglavnom se uočavaju mitovi onih »drugih«, dok se »naši« tretiraju drugačije i blaže. Kosovski mit se ipak i ovdje smatra predominantnim u arhetipskoj strukturi nacionalnih mitova u bivšoj Jugoslaviji. Autor se pita kako isti nije uvršten u jugoslavenski komunistički imaginarij, iako je za to bilo razloga. »Na Kosovu su se, naime, 1389. godine u sklopu kršćanske vojske borili i odred bosanskoga kralja Tvrtka i odred priora vranskoga i hrvatskog bana Ivana Palizne, kao i odredi lokalnih Albanaca kršćana...« Ostaje Srbima, smatra autor, da proniknu u strukturu kosovskog mita radi vlastite modernizacije. Ima li takvih, socijalno relevantnih snaga, uopće na vidiku u današnjoj Srbiji?

U posljednjoj, četvrtoj cjelini, *Razmeđa etničnosti, kulture i identiteta*, u prvom

tekstu *Saša Božić* upozorava da će društveni znanstvenici sve više biti svjedocima kreiranja etničnosti. Moguće su neke nove kombinacije na tom polju. Kao primjer navodi da su makedonski Romi iznenadili sociologe uvođenjem nove etničke kategorije, Egipćana. Prilikom gradnje identiteta pojedinih etnonacionalnih skupina naročito su važni simboli. Tako je devedesetih prisutna rekonstrukcija hrvatskih simbola kao predložka političke mobilizacije hrvatskoga korpusa.

Dalibor Brozović smatra da je etničnost podloga nacionalne kulture. Utjecaj susjednih naroda i kultura je uvijek prisutan i tu ne treba »sektašiti«. Bitno je pritom razgraničiti povijesno nasljeđe od aktualnoga političkog trenutka. Odnos Hrvata i drugih južnoslavenskih naroda kroz povijest i novija događanja (naročito na relaciji sa Srbima) pritom su signifikantni.

Različitost utjecaja ruralne i urbane stanovnice na kulturni identitet predmet su analize *Radovana Ivančevića*. Tako je, prema autoru, problem suvremenog hrvatskog Rodoljuba u razumijevanju »dijalektike povijesti«, a on prečesto spava na lovorikama etnokulturne doktrine. »Pri tome je za indoktrinirani um najnapornija i mentalno gotovo nesavladiva istina da hrvatsku kulturu, pa ni hrvatski identitet, nisu gradili samo Hrvati, da hrvatska kultura dakle nije etnički pojam ni sada, niti je to ikada bila, niti to ikada može biti.« Primjera je mnogo, od hrvatske himne do električnih tehnologija.

Tko je veći Hrvat, kao da se na primjeru suodnosa Hrvata iz Srijema i domicilnih Hrvata zapadne Slavonije, pita *Jasna Čapo Žmegač*. Kulturne navike unutar iste nacionalne zajednice često su toliko različite da dovode do nerazumijevanja i licitiranja o tome tko je bolji reprezentant nacionalnog habitusa. I jedni i drugi u tom slučaju svoju različitost objašnjavaju većom nacionalnom autentičnošću.

U bivšoj Jugoslaviji, smatra *Ivo Pranjković*, jezično pitanje često je bilo predmetom nacionalnih sukobljavanja i političkog arbitriranja partijske vrhuške. To je bio, barem donekle, dopušten prostor artikulacije

nacionalnoga, za razliku od političkog prostora koji je tu problematiku proskribirao i sankcionirao. Jezičnom politikom, ističe autor, nitko nije bio do kraja zadovoljan, no najnezadovoljniji su bili Hrvati i Slovenci. Razlozi su različiti. Hrvati su posebno naglašavali opasnost od jezične unitarizacije i gubitka posebnosti hrvatskog jezika a Slovenci su isticali slab status slovenskog jezika na federalnoj razini i u JNA.

August Kovačec se bavi jezičnim skupinama bez vlastitih institucija i pita se kako je tu moguće obrazovanje na njihovu jeziku. Navodi primjer Bajaša u Međimurju i Podravini, čiji je nacionalni osjećaj fluidan (Romi, Rumunji, Hrvati, poseban etnikum), zatim Arbanasa koji govore arbanaški i hrvatski a nacionalno se izjašnjavaju kao Hrvati. Tu su kao primjeri Istrioti i Istrorumunji. Svi su oni dio hrvatskog identiteta i trebaju, smatra autor, biti briga zajednice.

Koliko islam kao religija utječe na nacionalni identitet i kakva je pozicija islama i muslimana u zapadnoj Europi, pita se *Ružica Čičak-Chand*. U zapadnoj Europi živi oko 13 milijuna muslimana. Njihova pozicija je takva da se najčešće moraju barem donekle odricati svog identiteta da bi bili prihvaćeni u socijalnom ambijentu. Ima i svjetlijih primjera, poput Belgije, u kojoj je islam ravnopravan s drugim religijama, što je očito na primjeru školskog vjeronauka u kojem sudjeluju islamski svećenici koje financira država. Autorica ističe da se iza multikulturalne retorike još pojavljuje mit i stvarnost nacionalne države s dominantnom većinom i njezinom kulturnom matricom.

U zaključnom razmatranju potrebno je istaći da svojim priložima u ovoj knjizi autori daju nove priloge fenomenologiji nacionalnoga i/ili etničkoga, naročito u korelaciji s kulturom i identitetom, osvjetljavajući navedene fenomene s različitih aspekata, disciplinarnih i teorijskih. Zajedničko svim tekstovima svakako je i problematiziranje hrvatskoga nacionalnog identiteta u suodnosu s drugima: susjedima, Europom i svijetom. Upravo otvorenost hrvatske kulture i interakcija s drugim

kulturama iskorak je u odnosu na prethodno razdoblje, u čijem je vidokrugu dominiralo vlastito dvorište, a rezultanta takvog poimanja kulture i nacionalnog identiteta bila je autarkija pa i određeni stupanj izolacionizma. Ova knjiga nagovještava kvalitativno novu situaciju, koja treba na polju kulture (isto vrijedi za politiku i gospodarstvo) u potpunosti uključiti Hrvatsku u međunarodna zbivanja, uz očuvanje njezinih posebnosti, a što je sadržano u najboljim definicijama i praksi interkulturalizma.

Dragutin Babić

Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

Nikos Papastergiadis

The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hibridity

Cambridge: Polity Press, 2000, 246 str.

Kad bi to i bila samo izdavačka metaforička dosjetka, pojmovna kovanica *turbulencija migracija* primjereno bi iskazala onu proturječnu i teorijski teško dohvatljivu fluidnost svjetske migracijske situacije i perspektive na prijelomu stoljeća i milenija. Radi se, međutim, o mnogo ozbiljnijoj stvari, o uvjerljivu pokušaju sistematiziranja i rekonceptualiziranja temeljne migracijske problematike. Ime Nikosa Papastergiadisa, s Odsjeka za sociologiju Sveučilišta u Manchesteru, valja svakako upamtiti, jer će njegova knjiga nesumnjivo postati nezaobilaznim referentnim djelom u budućim migracijskim raspravama.

Knjiga je podijeljena na devet poglavlja: 1) Introduction: The Turbulence of Migration; 2) Mapping Global Migration; 3) The Ability to Move: Defining Migrants; 4) Globalization and Migration; 5) The Deterritorialization of Culture; 6) The Limits of Cultural Translation; 7) Philosophical Frameworks